

ŞİRDE ANLATIM VE İÇERİĞİN DİLBİLİMSEL BOYUTLARI

Nihat Bayat*

Hjelmslev ve Gösterge

dil, çağdaş dilbilimde göstergelerden oluşan bir dizge olarak tanımlanır (Saussure, 1998). Bu bakımdan gösterge, dilbilimin ve göstergebilimin en önemli terimidir denilebilir. Bununla beraber gösterge, sadece doğal dile ait olan bir terim değildir. Müzik, resim, trafik, sağır-dilsiz abecesi, vb. iletişim alanlarında dilsel olmayan göstergeler kullanılır.

Hangi alana ait olursa olsun göstergenin iki önemli bileşeni vardır: Gösteren ve gösterilen. Gösteren, herhangi bir göstergenin fiziksel niteliklerine ilişkin bir terimdir. Gösterilen ise kavramsal niteliklidir (Saussure, 1998). Bu durumda *ağaç* göstergesinin göstereni a.ğ.a.ç seslerinden oluşmaktadır, gösterileni ise /ağaç/ kavramının kendisidir.

Saussure (1998) tarafından ortaya konan bu gösterge tanımına Danimarkalı dilbilimci Hjelmslev (1982) farklı bir açıdan yaklaşmış ve bir göstergenin hem gösteren, hem de gösterilen bölümlerinde birtakım katmanlaşmalar bulunduğunu söylemiştir. Hjelmslev'in

*Yard.Doç.Dr. Nihat Bayat, Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.

(1982) yaklaşımında gösteren ve gösterilen terimlerinin yerini *anlatım* (expression) ve *içerik* (content) terimleri alır.

Göstergenin her iki düzleminde birtakım oluşumlar bulunur. Bu, tözlere verilen çeşitli biçimlerle gerçekleşir. Dilsel düzlemde biçim töze göre daha önemlidir. Bir dilde bulunan sözcüklerin *biçimi* terimiyle “aynı temel töz üzerine belli bir dilin yerleştiği soyut ilişkiler yapısı anlatılmak istenmektedir” (Lyons, 1983: 58). Biçim ve töz arasındaki ilişkiyi göstermek için Hjelmslev, biçimin henüz biçimlenmemiş malzemenin (unformed matter) üstüne atılan bir ağ olduğunu söyler. Bu yaklaşım özdek, töz ve biçim terimleri arasındaki farkın belirlenmesini gerektirir. Bu bakımdan Hjelmslev’in gösterge anlayışında altı terimden bahsedilir: anlatımın özdeği, anlatımın tözü, anlatımın biçimi, içeriğin özdeği, içeriğin tözü, içeriğin biçimi (Trabant, 1987).

Anlatım ve içerik bir yana bırakılırsa geriye özdek, töz ve biçim terimleri kalır. Öncelikle bunları anlamakta yarar var. “*Özdek*, belirli boyutları olan bir varlığı anlatırsa, *töz*, üstünde biçim yaratılabilen ya da işlenerek belirli bir biçime sokulabilen, kendisiyle bir biçim oluşturulan bir özdektir” (Yalçın, 1991: 73). Özdeğin belirgin özelliği biçimlenme zorunluluğunun olmamasıdır. Fakat töz, ancak bir biçim üstünden izlenebilir. Yani biçimlenmemiş bir şey töz olarak adlandırılmaz.

Hjelmslev’in yaklaşımında Saussure’de (1998) olduğu gibi önemli olan biçimlerdir. Saussure (1998) dilin bir töz değil, bir biçim olduğunu söylemişti. Hjelmslev’de de töz ve özdek dilin dışında olan, ancak anlatımın ve içeriğin biçimlerinin oluşumunda zorunlu olan öğeler olarak görülür. Doğal dildeki göstergeler açısından ses, fiziksel bir madde olarak tek başına biçimlenmemiş bir özdektir. Doğada herhangi bir amaçla bekleyen herhangi bir şey gibidir. Sese dil aracılığıyla bir biçim verildiğinde üstünde biçimlenme yapılabilecek bir töze dönüşür.

Aynı oluşum içerik düzlemi için de geçerlidir. Çünkü bütün diller için ortak olan bir unsur söz konusudur. Bu da *anlam*dır. Anlam dilden bağımsızdır, onun dışındadır; algılanabilir duruma gelebilmesi için biçimlenmesi gereklidir. Biçimlenme değişik söylemler veya diller içinde değişik biçimlerde gerçekleşebilir. “Aynı kum taneciklerinin değişik görünümler oluşturabilmeleri, aynı bulutun sürekli olarak yeni biçimlere girebilmesi gibi, aynı anlam da değişik dillerde değişik biçimlerde biçimlenir” (Yücel, 2005: 50). Böylece *içeriğin biçimi* ortaya çıkar. İçeriğin biçimi anlamdan farklı ve bağımsızdır. Anlam, ancak dil düzlemine yansdıktan sonra içeriğin tözü durumuna gelir.

Yücel’in (2005) Hjelmslev’in terimlerine yönelik yaptığı önemli belirlemelerden bir diğeri dilin yansıttığı gerçekle dış gerçekliğin birbirinden farklı olduğuna ilişkindir. Ünlü dilbilimcinin anlam terimiyle karşıladığı kavram, Saussure’ün töz olarak adlandırdığı veride dilsel düzlemin dışında kalan şeylerin tümüdür. Bu ise belli bir kültürün veya dilsel topluluğun dışında bulunan gerçekliktir.

Dışarıda dilsel biçimlendirmeler için gücül bir varlık olarak bekleyen bu bütünlük dil tarafından bölünür, kesitlenir ve algılanabilir duruma getirilir. Üstelik her dil bunu kendine göre farklı bir biçimde yapar. Hjelmslev'in (1982) bu konuda verdiği ünlü örnek, renkler tayfının farklı diller tarafından farklı biçimlerde bölünmesine ilişkindir. Renkler tayfı sürekli bir gerçekliktir ve kültürlerüstüdür; toplumların algılama biçimlerinin dışında evrensel bir gerçekliktir. Bu gerçeklik her bir dil tarafından farklı bir şekilde biçimlendirilmiştir. Bu biçimlendirmenin şeması şu şekilde gösterilir:

	gwyRDD
green	glas
blue	
gray	llwyd
brown	

(Greimas, 1983: 27)

Yukarıdaki alıntıda evrensel bir gerçeklik olarak renk tayfının İngilizce ve Galce'de birbirinden farklı olarak biçimlendirildiği görülüyor. Daha açık bir deyişle, siyahtan beyaza kadar uzanan ve içinde diğer tüm renkleri barındıran renkler tayfı bütün kültürler için doğada somut bir biçimde bekleyen bir gerçekliktir. Onun çeşitli bölümlerini dil aracılığıyla anlatmak için kesitlendirmek gerekir. Kesitleme işlemi kültürden kültüre değişiklik gösterir. Yukarıdaki tabloya göre Galcede *glas* renginde olan bir nesne İngilizce ifade edilmek istendiğinde yeşil (green), mavi (blue) veya gri olarak algılanabilir. Çünkü tabloda Galcede tek bir sözcük olan *glas*'ın kapladığı alan İngilizcede üç sözcüğün kapsadığı alanla eşdeğerdir. Bu durum iki farklı dilin aynı gerçekliğe farklı bakışından kaynaklanır.

Buna benzer bir başka farklılık da dillerde kullanılan zamanlara ilişkindir. Kimi dillerde sadece geçmiş ve şimdiki zaman biçimleri kullanılırken, kimilerinde bunlara ek olarak gelecek, şimdiki ve geniş zamanlar da bulunur. Benzeri bir ilişki Türkçede *amca*, *dayı*, *enişte*, *teyze*, *hala*, *yenge* biçimlerine karşın İngilizcede aynı alan için *aunt* ve *uncle* gibi sadece iki biçimin kullanılmasında görülür.

Hjelmslev'in (1982) yaklaşımında en ilgi çekici nokta, göstergenin anlatım ve içerik düzlemlerinde *tözden biçime* yönelik bir oluşumun gözlemlenebilmesidir. Bu oluşum aşağıdaki şema ile gösterilir:

anlatım	biçim
	töz
içerik	biçim
	töz

(Yücel, 2005: 53)

Dilsel bir gösterge için Hjelmslev tarafından belirlenen anlatım ve içerik düzlemlerindeki oluşumlar birbirinden bağımsızdır. Bu yapı özellikle Greimas tarafından geliştirilen göstergebilim kuramında anlam ileten her türlü betiğin çözümlenmesinde büyük olanaklar sağlamıştır (Yücel, 2005). Birçok anlamsal öge, yukarıda verilen şemaya göre çözümlenmiştir. Bu şemanın göstergebilime uyarlanmış biçimi Yücel (2005: 131) tarafından şöyle gösterilmiştir:

	derin düzey: sesbirimcikler
<u>anlatım düzlemi</u>	
	yüseysel düzey: sesbirimler
<u>belirim düzlemi</u>	sözlükbirimler
	yüseysel düzey: göstergebirimler
<u>içerik düzlemi</u>	
	derin düzey: göstergebirimcikler

Bu düzeneği örneklemek için *koltuk* göstergesi ele alınabilir. Bu göstergenin anlatım düzleminde bulunan sesbirimcikler öncelikle bir yığındır: “l, t, o, u, k”. Bunlar her türlü biçime uygulanabilir, farklı biçimlerin oluşumlarında yer alabilir. Bu da farklı dizilimler ve eşleşmelerle sağlanır. Bu yığından üretilebilecek olası biçimlerden biri de *koltuktur*. Yani bu sesbirimciklerin *k.o.l.t.u.k* biçiminde yapılanması anlatımın biçimini oluşturur. İçeriğin tözünde ise *koltuk* göstergesinin göstergebirimcikleri vardır: *kolçaklı oluş, ayaksız oluş, bir tür kumaştan veya deriden yapılmış olma...* Koltuklar bu özellikleriyle kendi türevlerinden, örneğin sandalyeden veya tabureden ayrılır. Bu yüzden bu gösterge anlamlıdır, çünkü anlam farklılıklardan doğar. *Koltuk* göstergesinin derin düzeyinde bulunan bu göstergebirimciklerden üretilen biçim ise *koltuk* göstergebirimini, yani içeriğin biçimini oluşturur.

Hjelmslev tarafından ortaya konan bu oluşum şeması tümceötesi yapıların oluşumuna da ışık tutmaktadır. Özellikle şiirsel metinlerde bir araya gelen bileşenlerin birbirleriyle

kurdukları şiirsel ilişki, bu bileşenleri doğal dildeki durumlara göre daha önemli kılmaktadır. Jakobson'un (1982) belirttiği gibi şiir bir tekrarlama ve söz konusu tekrarlar bazen kolayca algılanabilir durumdadır, bazen de kendini açıkça göstermeden hissettirir. Bu bakımdan aşağıdaki şiire, anlatım ve içerik düzlemlerindeki oluşumlar açısından yaklaşılacak ve şiirsel oluşumun aşamaları yukarıdaki şemaya göre açıklanmaya çalışılacaktır.

FOTOĞRAF

Durakta üç kişi
Adam kadın ve çocuk

Adamın elleri ceplerinde
Kadın çocuğun elini tutmuş

Adam hüznü
Hüznü şarkılar gibi hüznü

Kadın güzel
Güzel anılar gibi güzel

Çocuk
Güzel anılar gibi hüznü
Hüznü şarkılar gibi güzel

Cemal Süreya (1998: 182)

Cemal Süreya'nın bu şiiri bir anlatım bir de içerik düzleminde oluşan şiirsel bir betiktir. Oluşturucuları şiirsel bir amaç için bir araya gelmiştir. Her birinin *şiirsel bir düzeneğin oluşumuna katkı sağlamak* açısından ayrı bir işlevi vardır. Kimi öğeler birbirleriyle bakışlıdır ve şiirsel niteliklerini bu bakışlılıktan almaktadır. Çünkü şiirsel dil, doğal dilden farklı olarak bir amaç-dil'dir, bildirişim amaçlı değildir (Yalçın, 1991).

Anlatımın tözü

"Fotoğraf" şiirinde anlatımın tözünü belirlemek için doğal dilde anlatımın tözünü anlamak yararlı olabilir. Doğal dilde anlatımın tözü *sestir*. Ses, dilsel düzleme yansımada önce sadece bir özdedir. Biçimlenmemiştir, kesitlenmemiştir, kavramsal herhangi bir karşılığı yoktur. Hjelmslev'in (1982) belirttiği gibi içeriksiz bir anlatım düşünülemez. Ses özdeği de bu aşamadayken içeriksizdir, bu yüzden bir anlatım da değildir.

Ses özdeği dilsel düzleme yansıdığında töze dönüşür. Bu töz üstünde çeşitli biçimlendirmeler yapılır ve belli bir dilin, örneğin Türkçenin, İngilizcenin, Fransızcanın anlatımları türetilir. Bunlar kavramsal karşılıklarıyla beraber o dilin göstergelerini oluştururlar. Töz, dilin ses ve anlam boyutunun dışındadır. Ses özdeği üstünde yapılan biçimlendirmeler sonucunda dilin anlatım düzlemindeki biçimlerine ulaşılır.

Doğal dil içinde biçim olarak işleyen bu yapılar, şiirsel dil içinde töze dönüşür. Şiir, doğal dil içindeki birimleri yeniden biçimlendirir; onları bölümler, kesitlendirir, kendi amacı doğrultusunda yeniden yapılandırır. Böylece şiirsel biçimler ortaya çıkar.

Şiirsel betiklerin bir anlatım, bir de içerik düzlemi olduğuna göre şiirin anlatımsal ve içeriksel biçiminden söz edilebilir. Şiir, ses tözüne –ki bu doğal dil içinde biçimlenmiş sestir- belli bir biçim verirken doğal dildekinden farklı bir yol izler. Şiirde sesler farklı bir yapılaşma gösterir. Özellikle koşuk biçiminde kolaylıkla gözlenebilen bu duruma Karacaoğlan’dan (Öztelli: 1987, 151) alıntılanan şöyle bir örnek verilebilir:

KARAC’OĞLAN der, dünyanın ucu
Her kardaş diyene diyemem bacı
Ayrılık şerbeti ağıdan acı
Şu dünya malına içemiyorum

Bu dörtlükte geçen *ucu / bacı / acı* biçimbirimleri doğal dil içinde birer biçimdirler, ancak bu dörtlük içinde içerdikleri *c* sesinden dolayı özel bir yapılaşma sunmaktadırlar. Başka bir deyişle, şiirdeki oluşum gereği bu biçimler töz olarak ele alınmış ve yeni bir biçime dönüşmüşlerdir. Bu da yinelemelerle kendini gösteren şiirsel bir biçimdir.

“Fotoğraf” şiirinde de anlatımın tözünün şiirde kullanılan doğal dil biçimlerinden oluştuğu söylenebilir. Yani *anı, şarkı, kadın, adam, kişi, fotoğraf, çocuk, el, cep, durak* adları; *üç, güzel, hüznünlü* sıfatları; *ve* bağlacı; *gibi* edatı; *tut-* eylemi doğal dilin biçimleri, bu şiirin de tözüdür. Bunun yanında şiirin yazıldığı beyaz sayfanın, küçük ve büyük harflerin, Türkçenin yazım kuralları, sözdizim ve diğer özelliklerinin, dizeli anlatım tekniğinin “Fotoğraf” şiirinde anlatımın tözü olduğu söylenebilir. Bunlar sadece bir yığındır. Bir biçim verilmedikleri sürece şiir ve şiirsel dil açısından herhangi bir karşılıkları yoktur.

Greimas (1977: 93) yazınsal nesnelere özgünlüğünü bildirişimde bulunan *söylemin akışına bağlı olarak bildirim giderek tükenmesi* özelliği ile açıklar. Doğal dil içinde söylemle beraber bildirim de tükenirken bu durum şiirsel nesnelere tersine işler. Yani söylem kapandıkça bildirim alanında oluşacak şeyler çoğalır. Çünkü Greimas’ın (1977: 93) da belirttiği gibi kapanımlar bildirimini durdurur ve yinelemelerin işlevini değiştirir: “Yineleme, bir bildirim eksilmesine yol açacak yerde, seçilmiş ve kapanmış içerikleri değerlendirir”. Böylece kapanımlar, söylemi kullanılacak bir malzemeye, yani töze dönüştürür. Buna göre

“Fotoğraf” şiirinde de her bir kapanımın, başka bir deyişle her bir bölümün veya dizenin kendinden sonraki bölümler veya dizeler için bir töz olduğu söylenebilir. Öyleki sonraki bölümler ve dizeler öncekileri yeniden biçimlendirir.

Anlatımın Biçimi

Yalçın (1991), şiirsel dil açısından anlatımın biçiminin şiiri oluşturan bürünsel düzlemin kesitlenmesi sonucunda ortaya çıkacağını söyler. Koşuk öğelerinin, sayfa düzlemine dağılımın biçiminin ve yazım uygulamasının, yazı ve noktalama dışı başka türden imlerin sergilendiği her boyuttaki kesitleme ve bağıntılar şiirsel anlatımın biçimini belirler.

“Fotoğraf” şiirinde anlatımın biçimi, öncelikle yukarıda belirtilen öğelerin beyaz bir sayfa üstüne dağılımıyla belirir. Yani en üstte büyük harflerle yazılan bir başlık ve onun altında beş ayrı bağlam. Bunların her biri ikişer dizeden oluşmaktadır, yalnızca son bölüm tek sözcükten oluşan fazladan bir dize içermektedir. Daha okuma süreci başlamadan, sadece görünüm bakımından “Fotoğraf” şiiri bir düzen sunmaktadır.

Şiirin anlatımına bağlamın verilmesiyle başlanmıştır. İlk iki bölüm bu bağlamdaki yeri ve kişileri, kişilerin durumlarını vermektedir: Bir durak ve burada bulunan -büyük olasılıkla bir aileden oluşan- üç kişiden söz edilmektedir.

Anlatımın biçimi bakımından üçüncü ve dördüncü bölümler özel bir biçim sunmaktadır. Her iki bölüm de iki dizeden oluşmaktadır. Her ikisinin de ilk dizelerinde iki, ikinci dizelerinde dört sözcük bulunmaktadır. Üstelik sözcük türleri açısından da bir bakışlılık söz konusudur: İlk dizelerde bir addan ve ad kökenli bir sözcükten oluşan birer yargı vardır: *Adam hüznü(dür) / Kadın güzel(dir)*. Benzeri ilişkiler ikinci dizeler için de geçerlidir: Bir sıfat tamlaması (*hüznü şarkılar, güzel anılar*), *gibi* edatı ve sıfat tamlamalarının sıfatından oluşan yargı bildiren bir ad (*hüznü, güzel*). Bu sıralama, ikinci dizeleri de birbiriyle bakışlılık kılmaktadır. Bu bölümlerde yer alan başka bir ilişki de birinci ve ikinci dizelerin kendi içlerinde görülmektedir: Her iki bölümün ilk dizesinin sonunda geçen sözcük, ikinci dizelerin başında ve sonunda başka bir işlevde yinelenmiştir. Böylece bu bölümlerin hem kendi içlerinde, hem de aralarında şiirsel bir biçimlenme gözlemlenmektedir.

Şiirin son bölümündeki düzenleme, çarpıcılığını kendinden önceki bölümlerden almaktadır. Şiir, bu son bölüm için yazılmış izlenimi verir. Bu bölümde çocuk betimlenmiştir. Çocuk ögesi için verilen iki dize, üçüncü ve dördüncü bölümün ikinci dizelerinden alınmıştır. *Güzel anılar gibi hüznü* dizesi dördüncü bölümün ikinci dizesinin ilk sözcükleri ve üçüncü bölümde geçen *hüznü* biriminden oluşmaktadır. *Hüznü şarkılar gibi güzel* dizesi ise bir öncekinin yansıması olacak şekilde üçüncü bölümün ikinci dizesinin ilk sözcüklerinden ve dördüncü bölümde geçen *güzel* biriminden oluşmaktadır. Böylece anlatımın biçimi açısından son bölüm ile üçüncü ve dördüncü bölümler arasında da şiirsel bir biçimlenme gerçekleşmiştir.

Yukarıda verilen anlatımın biçimine yönelik belirlemelerde birimler sadece duyuşal yönleriyle düşünölmelidir. Bu göstergelerin kavramsal nitelikleri içerik düzleminin birimleri olduğundan bunlardan aşağıda söz edilecektir. Burada dikkati çeken şey, dizelerde yer alan birimlerin doğal dilde olduğu gibi sadece çizgisel bir oluşum içinde olmadıklarıdır. Her bir öge çizgisel bir oluşumun birer yapıtaşısı olarak işlerken, şiirsel nitelikli doğaları gereği çizgisel olmayan bir oluşuma da katılmaktadır.

İçeriğın Tözü

Dilin içerik düzleminde özdekten ve tözden söz etmek kimi zaman sınırları belirsiz bazı kavramların ortaya çıkmasına neden olur. “Özdek ve töz genelde somut ve fiziksel varlıklara uygulanır. Ama mantıksal dil kuramları açısından soyut varlıklara da uygulanır: Sese uygulandığı gibi anlama da uygulanır. Çünkü anlam da ses gibi biçimlenebilen, kesitlenebilen, birim boyutları ve doğası belirlenebilen vb. bir nesne durumunda kavranıp belirlenebilmektedir” (Yalçın, 1991: 73).

Töz, dizgeyi oluşturan bağıntılar bütünüünün dışındadır. Dizge içinde yer alan bağıntılar biçim olarak tanımlandığından, tözün, dilin biçimsel düzleminin dışında kaldığı açıktır. Ancak dilsel düzlemde töz ile biçim arasında zorunlu bir ilişki vardır. Töz biçimin özbek üstündeki görünümüdür. Tözün her türü bir biçimi yansıtır (Vardar, 1998: 204). Başka bir deyişle, biçim aracılığıyla ucu özdeğe dayanan bir töz söz konusudur. Bu yapıya dayalı olarak aynı tözden farklı biçimler yaratılabilir, ancak aynı biçim farklı tözleri yansıtmaz. Her biçimin bir tözü vardır.

Göstergesel töz değişken olarak düşünölmelidir. Yani bir biçim farklı tözlerde (örneğin ses veya yazı ile) ifade edilebilir, ancak bunun tersi söz konusu değildir. Buna ek olarak basit bir sessel yansıtıcı farklı biçimlere sahip göstergesel bir töz olarak işleyebilir. Bu, bir tözün aynı anda birkaç biçim içinde ulaşılabilir olma olasılığını dışarıda bırakır (Greimas ve Courtés, 1982).

Biçim aracılığıyla algılanabilen töz, toplumun alışkanlıklarının bir bütünü olarak düşünölür. Bu alışkanlıklar çeşitli yollarla dilsel ürönlere, yani sözcelere yansır. Bu yüzden Greimas ve Courtés (1982) içeriğın tözünün sözcceleme düzeyinde yer aldığını söylerler. Çünkü sözcceleme, bağımsız bir varlık olan gerçekliğin ya da anlamın dil aracılığıyla bölümlenmesini, kesitlenmesini yani biçimlendirilmesini gerektirir.

Olgular, doğal dil içinde anlam ve dış gerçeklik olarak içeriğın tözünü oluşturur. Biçimlenmeler bu töz üstünde yapılıır. Şiir de aynı tözden yararlanır, ancak dolaylı bir biçimde. Çünkü şiirin öncelikli tözü, anlatım düzleminde olduğu gibi doğal dilin içerikte yaptığı kesitlemelerdir. Buna göre anlatımın tözü bölümünde verdiğimiz göstergelerin (anı, şarkı, kadın...) gösterilenleri, yani içeriği aynı zamanda bu şiirin içeriğinin de tözüdür.

“Fotoğraf” şiirinin yüzey yapısı alımlanmaya başlandığında, yani şiir okunduğında

dilin doğası gereği içeriğin tözünün farkına varılmayabilir. Çünkü töz ile biçim arasında görülen katmanlaşma dilin oluşum aşamasında yer alır. Oysa dilsel bir betik, örneğin “Fotoğraf” şiiri, okura oluşum sürecini tamamladıktan sonra ulaşır.

Kabaca ifade edilecek olunursa, şiirde kullanılan töz bilindik nesnelere oluşmaktadır. Öncelikle bir aile yapısı söz konusudur. Bu, çekirdek bir ailedir; anne, baba ve çocukta oluşmaktadır. Çocuk, anne ve babanın ortak ürünüdür ve her ikisinden de izler taşır. Bu basit bilgi, şiirin içeriğinin üstüne kurulduğu temeldir. Özellikle son bölümü için kurgulanmış izlenimi veren “Fotoğraf” şiirinde ilk dört bölüm son bölümün olduğu gibi biçimlenmesi için yazılmıştır denilebilir.

Şiirde içeriğin tözü olarak varlık gösteren diğer unsurlar *hüzünlülük, güzellik, anı, şarkı, durak, fotoğraf* gibi gösterilenlerdir. Bunların her biri bu satırlarda dile getirildiği gibi değil de, şiirin özel biçimi içinde çarpıcılığını, işlevini ve anlamını diğer bileşenlerle kurdukları ilişkiler sonucunda edinecek biçimde dizimsel eksene yansımıştır. Böylece sözlüksel veya kültürel özellikleri devre dışı bırakılmış, “Fotoğraf” şiirinin evreni içinde yeni kimliklere ve kullanım değerlerine sahip olmuşlardır.

İçeriğin Biçimi

Şiirde bulunan içerik, biçimlenmiş içerik olarak yansır okura. Başka bir deyişle, şiirde anlatılanlar içeriğin tözü değil, biçimidir. Gerçeklik, dilin dışındaki dünyadan alınmış, işlenmiş, sıraya konmuş ve bu yolla şiirsel bir kimlik kazanmıştır. Okur, bu aşamaların bitimine tanık olmaktadır.

Hjelmslev’in yukarıda verilen renkler tayfı örneğinde yapılan biçimlenme bu şiirde de yapılmıştır. Tek fark şudur: Hjelmslev, anlamsal düzlem olarak renkler tayfını, Cemal Süreya ise kendi seçtiği gerçeklikleri kullanmıştır.

Greimas (1983) Hjelmslev’in dil ifadeleri için içeriğin biçimi adını kullanması ve bunların altında içeriğin tözü olarak bulunan anlamsal düzleme işaret etmesinin şaşırtıcı olmadığını söyler. Ancak ona göre içeriğin tözü tam olarak ifade edilmelidir. Töze, Greimas’a (1983: 27) göre, “anlamlandırılan evren içinde zorunlu olarak yer alan bir sözlükselleşme/sözelleşme [lexicalization] yardımıyla yaklaşılabilir” ve ancak bu yolla kavranabilir. Bu yüzden içeriğin tözü dil dışı bir gerçeklik olarak düşünülemez; o, içeriğin dilsel olarak gösterimidir ve biçimden daha farklı bir düzlemde bulunur. Bu belirlemeden sonra Greimas (1983) bir dilin anlamsal ifadelerinin onun biçimini oluşturduğunu, anlamsal düzlem topluluğunun da onun tözünü taşıdığını belirtir.

Saussure’un (1998) dil düzlemine yansımadan önce bir bulutsu olarak tanımladığı anlamsal alan, önce Hjelmslev sonra Greimas tarafından tıpkı ses düzlemi gibi “öğeleri kendi oluşum sürecinde açık seçik ortaya konulabilen bir düzenek” (Yalçın, 2003: 87) olarak belirir. Anlamsal alanda en az iki birimin bir araya gelmesi gerekir. Bunlar birbirinden ayırt

edilebilecek kadar farklı ve birleşecek kadar da benzeşiktir. Yalçın (2003) bunun için *kız ve oğlan* örneğini verir. Bunlar *cinsellik* göstergebiriminde birleşirler, ancak *dişilik ve erkeklik* göstergebirimcikleriyle de birbirlerinden ayrılırlar.

“Fotoğraf” şiirinde bulunan bazı göstergeler de bu bağlam içinde değerlendirilebilir. Söz gelimi adam (baba), kadın ve çocuk göstergeleri aile göstergebirimi içinde yer alan öğelerdir. Bu açıdan benzeşiktirler. Bunun yanında bu göstergeler adamın hüznü olması, baba rolünde bulunması ve erkeklik anlambirimciğine sahip olması; kadının güzel olması, annelik kimliği ile dişilik göstergebirimciğine sahip olması; çocuğun ise bu iki özelliği (hüznü ve güzellik) içermesi şiirde içeriğin biçimine ait unsurlardır. Bunun yanında şiirde çocuğun cinsiyetinin, anne ile baba arasındaki ortak öge olma özelliğinin gölgelenmesi kaygısından verilmemiş olduğu da söylenebilir.

Cemal Süreya, şiirinde kullandığı anlamsal öğeleri, doğal dilde olduğu gibi bildirişim amaçlı değil, şiirsel bir amaç için kullanmıştır. Şiir dilinin amaçlarından biri, kavramlar arasında doğal dilin içerikte yaptığı kesitlemeleri töz olarak değerlendirerek kimi ilişkiler kurmaktır. Bu şiirde geçen ilişkilendirmeler -belirtildiği gibi- adam, kadın ve çocuk öğeleri arasında kurulmuştur. Söz konusu ilişkiler, ağırlıklı olarak *güzellik ve hüznü* ekseninde gerçekleştirilmiştir. Şiirin kimi bölümlerinde *güzellik*, adam ile kadın arasındaki ayrılığı belirlerken şiirin sonunda kadın ile çocuk arasındaki benzeşikliği belirlemektedir. Aynı şekilde *hüznü* de önce adam ve kadın arasındaki farkı açığa çıkarırken son bölümde adam ile çocuk arasındaki ilişkiye ışık tutmaktadır.

Buna ek olarak *çocuk* öğesinin de adama kadın arasında bir bağ kurduğu söylenebilir. Çocuk, şiir içinde öncelikle kendi varlığıyla adam ve kadının toplamıdır. Doğası gereği adamın hüznü kadına özgü bir biçimde (güzel), kadının güzelliğini de adama özgü bir biçimde (hüznü) yansıtır. Böylece çocuk hiçbir biçimde kadından bağımsız adam gibi veya adamdan bağımsız kadın gibi var olamaz.

Yukarıdaki açıklamalardan sonra “Fotoğraf” şiirinin adam, kadın ve çocuk arasında kurulan farklı benzeştirmeler, karşıtlamalar ve oranlamalar için yazılmış olduğu; şiirsel etkinin bu ilişkilendirmelerle ortaya çıktığı ileri sürülebilir. İçerikte yapılan bu biçimlendirme doğal dilin bildirişim amacını dışlayan, bunun yerine bir haz etkisi yaratmayı amaçlayan bir dizge yaratmıştır.

Sonuç

Şiirsel metinlerin yapısı doğal dilin yapısına benzemez. Çünkü bu iki dilin amaçları farklıdır. Şiirin anlatım ve içerik düzlemlerinde yapılan biçimlendirmeler özel bir amaç içindir. Bu yüzden şiirde anlatım, doğal dilde olduğu gibi sadece bir araç değildir. Başka bir deyişle, doğal dilin amacı bir düşünceyi dinleyiciye ulaştırmak olduğu için anlatım bu yolda gerçekleşir ve gösterenler bu işlevini yerine getirdikten sonra kaybolur. Oysa şiirsel dilde

gösterenler de en az gösterilenler kadar önem kazanır. Çünkü, dilsel göstergeler şiir içinde doğaları ve ses değerleriyle şiirsel etkiyi yaratmada kurucu bir öge olarak işler.

Anlatım ve içerik düzlemlerinde bulunan töz ve biçimler şiirsel metinlerde bu bakımdan daha önemlidir. Doğal dildekinin tersine, şiir okuru bunların farkına varır. Çünkü doğal dilde biçimin belirleyici bir işlevi olsa da (Saussure, 1998) şiirde töz, biçimi bastırır (Yalçın, 2003) ve betiğin oluşum aşaması doğal dile oranla daha bir ilgiyle izlenir. Doğal dil içinde tanıdık olan anlatım ve içerik biçimleri, bir yandan yeni bir biçim kazanırken bir yandan da doğal dil içindeki doğalarını, yani şiir için töz olan durumlarını daha belirgin olarak duyumsatırlar.

Hjelmslev'in göstergeye olan yaklaşımı, Saussure'den farklı olarak onun oluşum biçimini de yansıtır. Gösteren ve gösterilen kavramları gösterenin bir yönünü ortaya koyar, ancak gösteren ve gösterilenin nasıl oluştuğuna ilişkin pek bir şey vermez. Hjelmslev'in *özdek, töz ve biçim* ayrımlarıyla göstergeye çözümleyici yaklaşımı, söz konusu oluşumun daha açık izlenmesini sağlar. Greimas'ın göstergebilim kuramının oluşumunda Hjelmslev'in bu anlayışının da yer alması belirtilen bu özellikten dolayıdır. Bu anlayış şiirsel dile uygulandığında, verilen Fotoğraf şiirindeki örnekte olduğu gibi bir şiirin oluşum biçimini ve kullanılan materyalin (sözcükler, sesler, anlamlar, vb.) değişik aşamalarındaki dönüşümlerini izlemek mümkündür. Böylece şiirden söz ederken şiirin kendisinden mi söz ediliyor yoksa onu oluşturan birimlerin şiirselleşme öncesi durumlarından mı bu daha kolay anlaşılabilir.

Kaynakça

- Greimas, A.J. (1983). *Structural semantics*. Çev: Daniele McDowell, Ronald Schleifer, Alan Velie. Lincoln ve London: University of Nebraska Press.
- Greimas, A.J. (1977). Yapısal dilbilim ve şiirbilim. *Birikim*. Haziran-Temmuz. Cilt: 5. Sayı: 28-29. s.93-98.
- Greimas, A.J ve Courtés J. (1982). *Semiotics and Language: An analytical dictionary*. Çev: Larry Crist ve Daniel Patte ve James Lee, Edward McMahon II, Gary Phillips, Micahel Rengstorf. Bloomington: Indiana University Press.
- Hjelmslev, L. (1982). *Anlatım ve içerik*. Çev. Mehmet Yalçın. Yazko Çeviri, Sayı: 7. s.126-131.
- Jakobson, R. (1982). Dilbilim ve yazınbilim. *Yazko Çeviri*. Çev: Ahmet Kocaman. Sayı: 8, Eylül-Ekim. S.163-170.
- Lyons, J. (1983). *Kuramsal dilbilime giriş*. Çev: Ahmet Kocaman. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztelli, C. (1987). *Karaca oğlan*. İstanbul: Özgür Yayın-Dağıtım.
- Saussure, F. de. (1998). *Genel dilbilim dersleri*. İstanbul: Multilingual.
- Süreya, C. (1998). *Sevda Sözleri. (Bütün Şiirleri)*. İstanbul: YKY.
- Trabant, J. (1987). Louis Hjelmslev: Glossematics as General Semiotics. Bulunduğu yapıt: (Ed).
- M. Krampen, K. Dehler, R. Posner, T. A. Sebeok, T. von Uexküll (Ed), *Classics of semiotics* (s.89-1008).

New York: Plenum Pres.

Vardar, B. (1998). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi.

Yalçın, M. (1991). *Töz ve biçim olarak şiir*. Sombahar, Kasım-Aralık. Sayı: 8. s.73-80.

Yalçın, M. (2003). *Şiirin ortak paydası: Şiirbilime giriş*. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Yücel, T. (2005). *Yapısalcılık*. İstanbul: Can Yayınları.

Özet

Sunduğu özel ve etkileyici yapısından dolayı şiir dili uzun yıllar araştırmacıların ve konuyla ilgilenenlerin dikkatini çekmiştir. Şiir dili, çeşitli bilimsel yöntemlerle betimlenmeye çalışılmıştır ve bu sayede kimi zaman da verimli sonuçlar ortaya konmuştur. Ancak çağdaş dilbilimle beraber bu çalışmaların boyutları zenginleşmiştir. Gösterge terimine, göstergebilime ve anlam olgusuna yönelik ortaya konan veriler bir dil ürünü olan şiirsel metinler için de kullanılmıştır. Doğal dilin göstergeleri üstünde çalışma yapan dilbilimcilerden biri de Hjelmslev'dir. Dikkatini göstergenin oluşumu üstünde toplayan dilbilimcinin göstergenin iki ayrı düzlemi için kullandığı *anlatım* ve *içerik*; bu iki düzlemde bulunan katmanlaşmayı belirtmek için kullandığı *töz ve biçim* terimleri göstergebilimsel çalışmalara ivme kazandırmıştır. Aşağıda şiirsel metinlerin anlatım ve içerik düzlemleri ve bu düzlemlerde kullanılan töz ve biçimler üstünde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: şiir, gösterge, töz, biçim.

Abstract

Poetic language has caught the attention of researchers for many years since it presents a special and effective structure. Researchers have tried to describe the poetic language by using various scientific methods and they have reached some productive results. However, the dimensions of these studies have expanded with modern linguistics. The data related to the term of sign, semiotics and meaning were used for poetic texts which are the products of language. One of the linguists who studied on the signs of natural language was Hjelmslev. The linguist, who focused on the formation of sign, used the terms of expression and content for two different plains of sign and substance and form to clarify the layers in these two plains. By using these terms he accelerated the studies in semiotics. Here, the expression and content plains of poetic texts and substance and forms in these plains will be discussed.

Key Words: poetry, sign, substance, form.